

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

TRẦN THỊ KIM DUNG

**ĐÔ THỊ TIÊN YÊN (QUẢNG NINH):
QUÁ TRÌNH HÌNH THÀNH VÀ BIẾN ĐỔI**

LUẬN VĂN THẠC SĨ NHÂN VĂN

THÁI NGUYÊN - 2015

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

TRẦN THỊ KIM DUNG

**ĐÔ THỊ TIÊN YÊN (QUẢNG NINH):
QUÁ TRÌNH HÌNH THÀNH VÀ BIẾN ĐỔI**

Chuyên ngành: LỊCH SỬ VIỆT NAM

Mã số: 60 22 03 13

LUẬN VĂN THẠC SĨ NHÂN VĂN

Người hướng dẫn khoa học: GS.TS.NGND. NGUYỄN QUANG NGỌC

THÁI NGUYÊN - 2015

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình khoa học của tôi, được thực hiện dưới sự hướng dẫn khoa học của **GS.TS. NGND. Nguyễn Quang Ngọc**. Các số liệu và kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực và chưa được công bố dưới bất cứ hình thức nào.

Thái Nguyên, tháng 8 năm 2015

Học viên

Trần Thị Kim Dung

LỜI CẢM ƠN

Trước tiên, tác giả luận văn xin trân trọng và tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới **GS.TS. NGND Nguyễn Quang Ngọc** đã tận tình hướng dẫn, giúp đỡ, động viên tác giả trong quá trình nghiên cứu và hoàn thành luận văn này.

Suốt thời gian thực hiện đề tài, tác giả đã nhận được sự giúp đỡ nhiệt tình của tập thể cán bộ, giáo viên, nhân viên... khoa Lịch sử Trường Đại học Sư phạm, Đại học Thái Nguyên; Thư viện tỉnh Quảng Ninh; Đảng bộ, UBND huyện Tiên Yên; Đảng ủy, UBND thị trấn Tiên Yên, huyện Tiên Yên, tỉnh Quảng Ninh trong việc cung cấp tư liệu, thông tin để phục vụ nghiên cứu và viết luận văn. Tác giả cũng nhận được sự quan tâm, chia sẻ và khích lệ từ gia đình, bạn bè, đồng nghiệp và những nhận xét, góp ý, đánh giá của Hội đồng khoa học bảo vệ luận văn.

Tác giả xin trân trọng cảm ơn!

Thái Nguyên, tháng 8 năm 2015

Học viên

Trần Thị Kim Dung

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Tổng quan lịch sử nghiên cứu vấn đề	2
3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu và nhiệm vụ của đề tài.	5
4. Nguồn tư liệu và phương pháp nghiên cứu	6
5. Đóng góp của luận văn	7
6. Bố cục của luận văn	8
Chương 1: THỊ TRẤN TIÊN YÊN, NGÃ BA TRUNG TÂM CỦA TOÀN MIỀN ĐÔNG BẮC TỈNH QUẢNG NINH	9
1.1. Vị trí địa lí, điều kiện tự nhiên.....	9
1.2. Quá trình tụ cư và mấy đặc điểm chính về cộng đồng dân cư.....	12
1.3. Những thay đổi hành chính.....	13
Tiểu kết	15
Chương 2: THỊ TRẤN TIÊN YÊN TỪ KHI THÀNH LẬP ĐẾN NĂM 1954	17
2.1. Thủ phủ châu Tân Yên từ thời Lê sơ trở về trước	17
2.2. Thủ phủ châu Tiên Yên từ thời Lê Trung hưng đến thời Nguyễn.....	20
2.3. Thị xã Tiên Yên thời Pháp thuộc	22
2.3.1. Quá trình Pháp, Nhật chiếm đóng và tái chiếm Tiên Yên.....	22
2.3.2. Sự biến đổi của đô thị Tiên Yên dưới thời Pháp thuộc	27
Tiểu kết	34
Chương 3: ĐÔ THỊ TIÊN YÊN TỪ NĂM 1954 ĐẾN NĂM 1986.....	36
3.1. Thị trấn Tiên Yên những năm đầu sau ngày giải phóng (1954-1957)	36
3.1.1. Tình hình Tiên Yên sau ngày mới giải phóng.....	36
3.1.2. Sự thay đổi tên gọi hành chính Tiên Yên từ 1954 đến 1957	42
3.2. Sự biến đổi đô thị Tiên Yên từ năm 1957-1978	43

3.2.1. Tình hình Tiên Yên từ 1957-1961	43
3.2.2. Tiên Yên từ 1961-1965	44
3.2.3. Tiên Yên từ 1965-1975	49
3.2.4. Tiên Yên 1975-1978.....	55
3.3. Thị trấn Tiên Yên từ năm 1979 đến năm 1986.....	57
Tiểu kết	60
Chương 4: ĐÔ THỊ TIÊN YÊN TỪ NĂM 1986 ĐẾN NĂM 2010	62
4.1. Những yếu tố tác động.....	62
4.1.1. Tác động của tình hình trong nước và thế giới	62
4.1.2. Yêu cầu phát triển mới của tỉnh Quảng Ninh.....	63
4.2. Chủ trương quy hoạch và phát triển đô thị Tiên Yên	63
4.3. Những biến đổi đô thị Tiên Yên từ năm 1986 đến năm 2010	65
4.3.1. Về các mặt kinh tế, xã hội, văn hóa, đời sống đô thị	65
4.3.2. Về cơ sở hạ tầng đô thị.....	70
4.4. Tầm nhìn và quy hoạch đô thị Tiên Yên	75
Tiểu kết	79
KẾT LUẬN.....	81
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	86

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Thế giới hiện đại đang ngày càng trở thành một thế giới của đô thị hóa hay nói khác đi, đô thị hóa là một quá trình tất yếu của xã hội phát triển, nó đang ảnh hưởng ngày một sâu rộng tới mọi lĩnh vực của đời sống xã hội. Quá trình này cũng đang diễn ra một cách mạnh mẽ ở nước ta trong bối cảnh mới, nền kinh tế thị trường có sức chi phối đặc biệt nhanh chóng ở các đô thị lớn và hội nhập toàn cầu. Trong sự nghiệp phát triển kinh tế, văn hóa, xã hội của các quốc gia, các đô thị đóng vai trò như hạt nhân quan trọng, đô thị hóa được xem là động lực của sự phát triển, là yếu tố đánh giá sự phát triển, trình độ văn minh của đất nước và của từng địa phương.

Ở Việt Nam quá trình đô thị hóa diễn ra mạnh mẽ, phù hợp với bối cảnh phát triển kinh tế - xã hội chung của đất nước. Nhiều con số thống kê cho thấy từ năm 1991 đến nay, đô thị hóa ở nước ta đã có những bước phát triển mạnh, năm 1989 (18,5%), năm 1995 (20,7%), năm 2000 (24,2%), năm 2006 (27%) và 2010 đạt 29,6%.

Nằm giữa ngã ba miền Đông Bắc tỉnh Quảng Ninh, Tiên Yên được xem như là ngưỡng cửa chính dẫn tới những vùng cửa khẩu buôn bán sầm uất như: Móng Cái, Hoàn Mô, Bản Chắt, Chi Ma, Đông Đăng thuộc cả hai tỉnh Quảng Ninh và Lạng Sơn. Tiên Yên còn có cảng biển Mũi Chùa, một quân cảng xung yếu được thiết lập từ thời thuộc Pháp, ngày nay đang là một tiềm năng kinh tế cảng biển phục vụ cho một số tỉnh biên giới phía Bắc.

Với diện tích tự nhiên trên 64.000 héc ta chủ yếu là rừng, đất rừng và bãi bồi ven biển; các dân tộc ít người chiếm 50% trong tổng số dân 3,6 vạn người toàn huyện, Tiên Yên là một cộng đồng miền núi với nhiều sắc thái văn hóa độc đáo mà nền kinh tế nông - lâm - ngư nghiệp được xác định như là xương sống của mọi bước phát triển.

Từ một huyện với nông - lâm - thủy sản chiếm đa số trước năm 1986, sau 40 năm phát triển, công cuộc đổi mới đang mở ra cho Tiên Yên sự thay đổi tương đối toàn diện trên mọi bình diện kinh tế - xã hội, và trở thành một đô thị. Quá trình đô thị hóa ở Tiên Yên thể hiện rất rõ ở sự thay đổi mạnh mẽ từ cảnh quan khu vực cho đến việc chuyển đổi nghề nghiệp, thành phần dân cư, từ đa số làm lâm nghiệp sang làm các công việc phi lâm nghiệp, biến đổi lối sống, từ lối sống nông thôn sang lối sống thành thị, biến đổi về phong tục, tập quán, thay đổi bộ máy hành chính từ nông thôn (làng, xã) sang đô thị (phường), các khu đô thị mở rộng và phát triển.

Với sự hình thành các khu công nghiệp, các khu dân cư phi nông nghiệp, cùng với sự nâng cấp của hạ tầng kỹ thuật, thực hiện thành công đường lối đổi mới của Đảng, tiến mạnh trên con đường công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước. Do nằm ở vị trí là một huyện miền núi ven biển, đồng thời là một huyện có diện tích lớn của tỉnh Quảng Ninh nên sự phát triển của huyện Tiên Yên gắn bó mật thiết với sự phát triển chung của tỉnh. Tốc độ đô thị hóa ở đây phản ánh tình hình phát triển của Tiên Yên nói riêng và của tỉnh Quảng Ninh nói chung. Đó là mối quan hệ tác động song chiều giữa Tiên Yên và tỉnh Quảng Ninh.

Xuất phát từ những lý do trên, tôi đã chọn *Đô thị Tiên Yên (Quảng Ninh): Quá trình hình thành và biến đổi* làm đề tài luận văn Thạc sĩ chuyên ngành Lịch sử Việt Nam của mình.

Tìm hiểu quá trình hình thành và biến đổi của đô thị Tiên Yên, chúng tôi mong muốn làm rõ quá trình này diễn ra như thế nào và đã tác động đến người dân ở các vùng đang trong quá trình đô thị hóa ra sao? Chúng tôi cũng hy vọng có thể đưa ra một cái nhìn vừa cụ thể vừa khái quát về quá trình đô thị hóa đang được đẩy nhanh trên toàn bộ khu vực Đông Bắc của đất nước, để từ đó cung cấp thêm thông tin cho các nhà quản lý và hoạch định chính sách ở địa phương xử lý hài hòa mối quan hệ giữa bảo tồn và phát triển trong chiến lược tổng thể phát triển nhanh và bền vững các đô thị hiện nay.

2. Tổng quan lịch sử nghiên cứu vấn đề

Vấn đề đô thị, đô thị hóa và những tác động của nó đối với môi trường, xã hội, gia đình... đã được nhiều nhà khoa học và giới quản lý đô thị quan tâm nghiên cứu. Đặc biệt, trong những năm gần đây, cùng với sự phát triển mạnh mẽ của quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa mà đô thị hóa cũng diễn ra mạnh mẽ, đặt ra nhiều vấn đề và thách thức đối với không chỉ những nhà hoạch định chính sách mà còn cả với nhà khoa học.

Có nhiều công trình nghiên cứu về đô thị, đô thị hóa. Tiêu biểu như bài viết *Đô thị ở Việt Nam: thực trạng phát triển và khuynh hướng biến đổi* của GS.TS Nguyễn Quang Ngọc là một bài viết chuyên sâu về khái niệm "đô thị", phân loại đô thị, thực trạng và định hướng phát triển đô thị ở Việt Nam hiện nay... Cuốn sách *Đô thị Việt Nam trong thời kỳ quá độ (2006)* của nhóm tác giả Nguyễn Thị Thiêng, Phạm Thúy Hương, Patrick Gubry, Franck Castiglioni, Jean-michel Cusset là sự tập hợp

những kết quả nghiên cứu đô thị vì sự phát triển (PRUD) do Bộ Ngoại giao Pháp tài trợ. Giáo trình *Xã hội học Đô thị* của GS.TS Trịnh Duy Luân... Qua các công trình này, chúng ta có thể hiểu thêm những thách thức của quá trình phát triển đô thị ở Việt Nam dưới hai áp lực là kinh tế và dân số, đó là sự chuyển đổi từ nền kinh tế kế hoạch hóa tập trung sang nền kinh tế thị trường toàn cầu hóa và sự di dân từ nông thôn ra đô thị ngày càng tăng nhanh. Hội nhập quốc tế, đô thị hóa nhanh, phát triển kinh tế, phân quyền, phân cấp quản lý đô thị, biến đổi trong quản lý đô thị... là những đòi hỏi chính quyền địa phương phải tăng cường quản lý đô thị.

Lê Thanh Sang (2008) với *Đô thị hóa và cấu trúc đô thị Việt Nam trước và sau đổi mới 1979 - 1989 và 1989 - 1999* đã đem đến cái nhìn tổng quan về đô thị hóa và các lý thuyết đô thị hóa ở Việt Nam từ quá khứ đến hiện tại, tăng trưởng đô thị ở Việt Nam trước và sau đổi mới...

Trong cuốn *Đô thị Việt Nam*, tác giả Đàm Trung Phùng (1995) lại nhấn mạnh đô thị hóa là một quá trình chuyển dịch lao động nhằm khai thác thiên nhiên sẵn có như: nông - lâm - ngư nghiệp, khai khoáng... phân tán trên một diện tích rộng khắp toàn quốc chuyển sang những hoạt động tập trung hơn như công nghiệp chế biến, sản xuất, xây dựng cơ bản, vận tải, sửa chữa, dịch vụ, thương mại... cũng có thể chuyển dịch từ hoạt động nông nghiệp sang hoạt động phi nông nghiệp trên một số địa bàn thích hợp gọi là đô thị.

Ngô Quốc Huy (2000), trong *Vấn đề đô thị hóa nông thôn trong quá trình xây dựng làng truyền thống vùng đồng bằng Bắc Bộ* đánh giá đô thị hóa nông thôn là một xu hướng phát triển tất yếu của xã hội, nó được hợp thức cùng với sự phát triển, tiến bộ của dân trí, của hệ thống thông tin và khoa học kỹ thuật hướng tới một xã hội tiên tiến...

Kim Quảng Quân (2012) trong cuốn *Thiết kế đô thị có minh họa* với nghiên cứu *Đô thị học*, đã đưa ra những khái niệm mới về đô thị hóa và các tác nhân của quá trình đô thị hóa như: Sự phát triển khoa học kỹ thuật và công nghệ sản xuất, sự phát triển của nền kinh tế và các hậu quả như: hệ quả kinh tế xã hội (vấn đề di cư, cấu trúc xã hội, lao động, nghề nghiệp), hệ quả văn hóa xã hội (mức sống, lối sống và nhu cầu giao tiếp), hệ quả không gian - môi trường...

Nguyễn Đăng Sơn trong cuốn *Phương pháp tiếp cận mới về quy hoạch và quản lý đô thị* cho rằng quá trình đô thị hóa là quá trình công nghiệp hóa đất nước. Vì vậy cũng có người cho rằng đô thị hóa là người bạn đồng hành của công nghiệp hóa. Quá trình đô thị hóa cũng là quá trình biến đổi sâu sắc về cơ cấu sản xuất, cơ cấu nghề nghiệp, cơ cấu tổ chức sinh hoạt xã hội, cơ cấu không gian kiến trúc xây dựng từ dạng nông thôn sang thành thị.

Các công trình nghiên cứu về đô thị Tiên Yên, trước hết phải kể tới cuốn *Địa chí Quảng Ninh* do Ủy ban nhân dân tỉnh Quảng Ninh biên soạn năm 2001. Cuốn sách tập trung làm rõ những nét cơ bản về đất đai, địa hình, sông núi, khí hậu, con người, truyền thống lịch sử, quá trình phát triển kinh tế, văn hoá, xã hội, phong tục tập quán, tín ngưỡng, tôn giáo, luật lệ, hệ thống chính trị, an ninh, quốc phòng... và các mối liên hệ gắn bó giữa các lĩnh vực đó trên nền địa lý tỉnh Quảng Ninh, kể từ thời tiền sử, sơ sử cho đến năm 2012, đồng thời nêu bật được những thế mạnh, tiềm năng, đặc trưng căn bản, phổ quát, riêng biệt cũng như những thuận lợi, khó khăn của tỉnh Quảng Ninh.

Các cuốn *Lịch sử Đảng bộ Đảng Cộng sản Việt Nam huyện Tiên Yên* tập 1, 2, 3 của Nhà xuất bản Quảng Ninh năm 1991 cũng đã biên soạn cho chúng ta cái nhìn tổng thể về lịch sử Tiên Yên và đô thị Tiên Yên trong thời Pháp thuộc và thời kì sinh sống tập trung của người Hoa trên đất Tiên Yên.

PGS.TS Hoàng Anh Tuấn, Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội trong bài viết *Hải cảng miền Đông Bắc và hệ thống thương mại Đàng Ngoài thế kỷ XVII qua các nguồn tư liệu phương Tây* cũng đã đề cập đến Vạn Ninh và “chiến lược Tinnam” (tên gọi của Tiên Yên trong thư tịch cổ phương Tây) của người Hà Lan thập niên 1660. Tuy nhiên, bài viết này mới chỉ cung cấp được một phần về lịch sử hoạt động buôn bán của đô thị Tiên Yên vào thế kỉ XVII.

Các nhà nghiên cứu người nước ngoài cũng có rất nhiều thắc mắc về Tiên Yên trong giai đoạn thế kỉ XVII, tại sao thương nhân châu Âu lại đến Tiên Yên buôn bán sầm uất? Tại sao vào cuối thế kỷ XIX, khi Thực dân Pháp chuẩn bị xây dựng cảng chính ở miền Bắc để phục vụ công cuộc khai thác thuộc địa đã nhiều lần đặt Tiên Yên cùng với Hải Phòng, Quảng Yên và Hòn Gai để xem xét? Tại sao trước khi quyết